

Dušan Moravec

Govekarjeva »čista, sveta resnica« o Verovšku

Verovšek je bil eden najmenitnejših sinov tistega slovenskega naroda, ki se je smejal. V smehu tistega naroda je bilo vse, kar premore bogato človeško srce: ljubezen, poštenost, modrost, grenkoveselo spoznanje življenja — tega svojega življenja, tako polnega bridkosti, ki jih je treba vsako uro posebej premagati. Mnogotero bridkost je premagal Verovšek, svojega naroda sin, in se je smejal; najlepši in najbolj ljubezni vreden je junak, ki se v boju smeje; in ki s svojim smehom pokaže mlajšim prav tisto junaško pot.

Ivan Cankar

Prav gotovo še vse do danes ni zapisalo toliko veljavno pero tako lepih besed o kateremkoli slovenskem igralcu, kakor jih beremo v Cankarjevi osmrtnici *Antonu Verovšku*. Pa tudi že prej, ko sta še oba stala »v areni življenja«, ju je vezalo spoštovanje in prijateljstvo, predvsem pa delo. Prav Cankarjeve drame so dajale našemu igralcu redke prilžnosti za odrske stvaritve, ob kakršnih je mogel vsaj za nekaj večerov ubežati Krjavljem ali Mozolom, pisatelj sam pa si je Verovškovega sodelovanja vselej prav posebej želel. In res, ni bilo krstne uprizoritve Cankarjeve drame, da bi Verovška pogrešali v njej, pa četudi mu niso dali vselej prve vloge in kdaj pa kdaj tudi ne tiste, ki jo je nasvetoval avtor: tako je igral že pri *Jakobu Rudi*, vendar le Dobnika; v tisti nenavadni »slovenski« predstavi, ob krstu *Kralja na Betajnovi*, je bil ob čeških protagonistih edini domači igralec, ki je upodobil vidnejšo vlogo, župnika; pozneje, v Trstu (1908), je to delo sam na novo uprizoril in si ob Kantorjevi vlogi izpolnil davno željo; še pozneje, v zadnjem letu svojega dela (1913), je bil tudi v Ljubljani režiser nove uprizoritve te Cankarjeve drame; pred premiero komedije *Za narodov blagor* si ga je avtor želel za Gornika, dodelili pa so mu Grudna; ob krstu *Pohujšanja* so ga na Cankarjevo željo povabili iz Trsta in je, kot gost, upodobil župana; kot režiser je botroval tudi poslednji krstni predstavi v času pisateljevega življenja, *Lepi Vidi*, in si pridržal skromno vlogo zdravnika.

Od besed, ki so bile zapisane še v času Verovškovega življenja, so gotovo med najtehtnejšimi tiste, ki jih beremo v eseju *Izidorja Cankarja*, natisnjenem najprej v reviji »Dom in svet« 1911. leta. Ko je ta pripravljaval knjigo svojih *Obiskov*, si je izbral med slovenskimi umetniki enega samega igralca, Verovška. Stopil je k njemu, posedel z njim v gledališki garderobi in nam ohranil dragocena pričevanja, v uvodu pa je zapisal tole misel:

Anton Verovšek — to je slovensko gledališče. Pred kratkim je obhajal petindvajsetletnico svojega umetniškega delovanja in z njim bi jo bilo moralo obhajati slovensko gledališče kot tako, zakaj on je njega integralni del. Anton Verovšek je

tudi slovenski igralec par excellence, slovenski igralec s svojimi dobrimi in slabimi lastnostmi. Kar je bilo talentiranih ljudi na našem odru, so nam odšli v tujino za kruhom. To dejstvo ni nikakor vredno tako sentimentalnih solza, kot jih navadno vzbudi, ker je lahko umljivo in skoraj nujno, toda tem večje časti in nesentimentalne hvaležnosti so vredni tisti, ki so ostali doma. To je storil Verovšek. Drugi so otrsli kranjski prah s čevljev, obogateli drugod s slavo in nekateri tudi s premoženjem, toda za razvoj slovenske igralske umetnosti niso storili ničesar. Verovšek pa je prvi in doslej edini predstavljalec slovenskih tipov in kot tak, tudi če prezremo njegovo vzgojno delo pri igralskem naraščanju, važna ter za tradicijo odločujoča prikazen na našem odru. Verovšek govori med vsemi našimi igralci najbolj slovensko slovenščino.

Veliko se tiste čase o igralcih pri nas ni pisalo, še celo ne o domačih; tako je ostal esej Izidorja Cankarja domala osamljen vse do osmrtnic. Teh za naše razmere ni bilo malo in so pisane s prizadetimi in pravičnimi peresi — Cankar je prezgodaj izrekel svojo obsodbo, da niso bili ti članki »nič obširnejši in nič slovesnejši, kakor so bili svoje čase nekrologi za kakim rodoljubnim štacunarjem z dežele«. Med tistimi, v katerih je bilo največ srca, četudi nemara manj strokovnega poznavanja, je prav gotovo spominski članek pisatelja Ksaverja Meška, natisnjen pol leta po igralčevi smrti v dijaškem mesečniku »Mentor«. Ostal je skorajda nezapažen vse do leta 1924, ko je uvrstil Meško ta svoj portret skupaj z Aškerčevim in še z nekaterimi v knjigo *Listki* in izzval s tem nepričakovan, silovit odpor Frana Govekarja. Vse misli v Me-

Anton Verovšek

škovem članku niso pomembne; nekatere temelje le na drobnih srečanjih in opozovanjih, nekatere so preveč čustveno obarvane, mnoge pa dajejo presenetljivo živo podobo našega igralca in odpirajo boleče vprašanje njegovega mesta v slovenski kulturi:

Dvoje je ubilo Verovška: moč in nemoč. Moč, na dan kipeča kakor zelenje spomladi, ki ga nihče zadržati ne more; moč, ki bi rada ustvarjala veliko in nebeško lepo. Brezdvomno je Verovšek čutil to moč v sebi. Zakaj vsak resničen in velik umetnik čuti svoje sile, najsi ne kriči o njih ob vseh voglih. Nemoč, ker svoje moči ni mogel dovolj in docela udejestviti. Kje je tičal vzrok? V naših malih in tesnih razmerah, v našem občinstvu; deloma morda tudi v njih, ki jim je umetnik Verovšek moral biti pokoren. V počitnicah so ga pač pošiljali na Dunaj in v Prago, a v sezoni so mu stavili — po naših razmerah prisiljeni — ob pot plotove, močne in visoke, da je komaj videl čeznje, kaj da bi jih mogel odločno preskočiti, morda vse podreti. V tesno kletko so ga zaprli. In lev v kletki — ali je še lev, še kralj?

Verovšku je bila kritika naklonjena. Najbolj ga je hvalila v vlogah Krjavlja, Krpana, Blaža Mozola in sličnih. Hvalim jo. Bila mu je pravična, saj je Verovškova igra hvalo zaslužila. A blagoslovljeno delo bi bila storila, če bi bila rekla, rekla zelo na glas: »Ali je Bog ustvaril Verovška in njegovo umetniško silo samo za Krjavlje, Krpane, Blaže Mozole? Je li to edina pot, ki jo naj hodi taka umetniška osebnost, kakor je Verovšek? Ni nobene težje? Nobene, ki bi se dvigala više?«

Najstrašnejše je za umetnika, če mora biti dninar in rokodelec. Če mora hoditi steze, strogo mu začrtane in omejene po drugih, umetnosti čestokrat zelo tujih ljudeh, če ne more in ne sme prosto razmahniti duha peroti.

Zdi se mi včasih: dasi se je Verovškov obraz na odru smehljaj in smejal, srce mu je le prečestokrat krvavelo. Krvavelo v duševni bedi, v prisiljeni nemoči in nedelavnosti, v gnevu ponižanih in zapostavljenih. In ko so se po vsi domovini bučno in glasno krohotali njegovim tipom in dovtipom, je bil on sam le poet sreče, spreten glumec smeha, ni pa v resnici užil mnogo sreče, ni se v istinitem življenju smejal samim dobrotam, letečim in padajočim nanj kakor na popotnika, po srečnem naključju zablodivšega v Indijo Koromandijo.

Kdo je z njim odšel od nas? Ali ne bogat in radodaren dobrotnik, ali ne velik, ljubezniv tolažnik? Ki je dajal mnogim srečo, vsaj za nekaj ur. Dajal čestokrat na račun srca, na račun svojih želj in sanj, svoje zadovoljnosti, lastne sreče. Ki je s svojo dovtipno besedo, s svojo smehljajočo se igro stotere tolažil, dočim je morda sam trpel, bil lačen, bil na smrt potrtn in žalosten.

Koliko jih je med nami, ki so temu rešitelju iz mračnih vsakdanjih skrbi, temu dobrotniku in tolažniku še hvaležni?

Meškov portret je naslikam s toplimi barvami, prav tako značilnimi za pisatelja kakor za igralca, katerega spomin naj bi počastil. Prav gotovo je pričakoval avtor, ko je poslal *Listke* Govekarju v dar, vse prej kakor štirinajst strani dolgo pismo, en sam protest zoper vse, kar je v svoji knjigi povedal o Aškercu in o Verovšku; vendar, razumljivo je, da je Govekar moral vzeti nase očitek o zastavljenih plotovih in vprašanje, za kaj »je Bog ustvaril Verovška in njegovo umetniško silo«. Sédel je in napisal odgovor, brezobziren in surov, kot bi v žolču omočil pero, oklevetal je, ta »naprednjak in revolucionarec« Verovškovo človeško podobo in njegovo zasebno življenje, ki vernemu katoličanu Mešku očitno ni bilo v spotiko, zarisal je v njem svojo podobo tako, kot da je vse, kar je bilo dobrega na igralcu, prihajalo od njega, razvrednotil je Verovška kot umetnika, človeka, javnega delavca. Sprva je nameraval

Verovšek s Šimačkom in Skrbinškom

javno odgovoriti, kakor beremo ob koncu, a ni našel »oblike, v kateri bi se povedana resnica ne čitala kot nepietetnost«. Danes, po petih desetletjih, smejo in morajo biti taki dokumenti, objavljeni na pravem mestu, na voljo slehernemu, ki bi želel z vseh strani osvetliti tudi manj vzpodbudne pojave v naši kulturni zgodovini.

V začetku svojega pisma, ko se je zahvalil za *Listke*, je povedal Govekar, da jih je prebral »z naslajanjem«, očital takoj zatem, da piše Meško o Aškercu »brez toplote« in mu je še vedno »krivičen«, po dolgi vrsti podtikanj v zvezi s pesnikom balad pa preide — prav z nasprotnimi očitki — k poglavju o Verovšku:

Naravnost čudim se pa Vam, da ste pisali o Verovšku, ki ga skoraj prav nič niste poznali. Igrati ste ga videli samo enkrat (pag. 133) in občevali ž njim le dvakrat ponoči v kavarni! — Pa ste vendarle napisali take trditve in očitke!

Trdno verujem, da ste blag in pošten človek; a v tem spisu niste objektivni, nego ste le ponavljalec tujih pretiravanj, zavijanj in debelih neresnic. De mortuis nihil nisi bene. Prav! Magari: optime! Toda ni prav, ako se prizadeva živečim krivica.

Verovška sem jaz potegnil iz obrti, ga prvi stalno angažiral, mu dal najvišjo gažo tedanje sloven. dobe in ga proti ugovorom imenoval za režiserja. Prijatelja sva bila od dijaških let; ko je bil še vrtnar, sem hodil k njemu na vrt. Z zavihanimi rokavi je zalival grede z vodo in gnojnico, jaz pa sem ga spremljal po vsem vrtu naokoli. Tikala sva se seveda do smrti. In pod mojim vodstvom je igral, kar je želel. Saj je bil režiser, ki je uloge sam razdeljeval! Nihče ga ni silil, da igra Krjavlje, Mozole, Krpane, Ježe, Jurčke (Finžgarjev »Divji lovec«), Revčke Andrejčke, Igle (Tavčarjeva »Otok in Struga«) itd. Ne, sam si je izbral te uloge, jih igral neštetokrat z največjim navdušenjem in največjim uspehom. Sele te uloge so Verovška storile popularnim in naravnost slovitim. Pred njimi je bil diletant, neznan in neuvaževan, po njih pa je bil zopet diletant. Zakaj Verovšek je bil samouk, naravni igralski talent, posestnik krasnega organa, pristne čustvenosti in zmagovitega humorja. A umetnik ni bil, ker se tehnično ni popolnjeval in ker ni nikoli utegnil, da bi proniknil v tajne igralske umetnosti, se poglobil v resne uloge res z vso dušo. Le kar se je skladalo z njegovim naravnim temperamentom in značajem, je podajal umetniško, vse drugo je bilo šablonsko ali celo slabo. Treba je le, da pregledate kritike v Lj. Zvonu, Narodu, Slovincu, Dnevu itd. in prepričate se, da pišem kruto istino. Prav malo je ulog, razen onih v domačih in tujih ljudskih igrah, ki bi jih bil Verovšek igral dovršeno. »Umetnik« je postal šele po smrti, ko je začel pesniti Milan Skrbinšek. A to so bile fantazije mladega začetnika.

Sicer pa nisem bil samo jaz Verovškov ravnatelj. Igral je pod vodstvom Milčinskega, Hubada, Kobala, Juvančiča in O. Župančiča ter Govekarja, a imel nešteto prilik, da bi bil igral umetniške uloge. Kaj je igral v Trstu! In na gostovanjih! A ni jih hotel. Ker nerad se je učil in je le redkokdaj znal svojo ulogo. Najčešče je »plaval«, strmel v suflersko kolibo ter zmerjal šepetalce pred skušnjami, pred predstavami in po njih. A ulog se menda niti ni mogel naučiti, ker je izgubljal spomin. Tragika njegovega življenja ni bila, kakor sodite Vi, ker je bil »dninar in rokodelec«, saj v vsakem poklicu mora biti človek tudi to. Njegova nesreča je izvirala iz treh virov: iz njegove tuberkulozne krvi, iz alkohola in iz šibke volje. Zadnja vira sta pa menda imela svoj začetek v prvem.

Znano Vam menda ni, da se je V. oženil z bivšo suflerko, navidez močno žensko, ki je umrla po kratkem zakonu za tuberkulozo. Po ženini smrti se ni nikoli opomogel; živel je skrajno neredno in žaloval za njo do svoje smrti. Oba sina sta za njim umrla takisto za tuberkulozo; med njimi je bil Joško celo literaren talent, ki je spisal nekaj dobrih črtic. Za tuberkulozo je umrl Tone sam in par let za njim tudi brat Miha, orjak zastavonoša Sokola in ravnatelj ljublj. užitnin. zakupa. Vsa obitelj je torej tuberkulozna, dasi so bili vsi člani na oko polnokrvni silaki. Brat Jurij je bogat trgovec in tudi vedno bolehen. Drži se z rednim življenjem in z vsemi sredstvi. Tone se je vedno potil in se vedno znova prehlajal. Bil je pač dolga leta tuberkulozen. Vsak čas je ohripel in laboriral za grlom desetletje.

Dalje je bil nepoboljšljiv ponočnjak in veseljak. Vinjen je bil pač vsako noč. Ko je zapravlil svojo gažo, je delal dolgove in šmarocal. Ljudje so izvrstnega zabavnika imeli radi. Pri »Figovcu« ali »Pri fajmoštru« ste ga lahko našli vsak čas, potem pa po raznih kavarnah. Vsako dopoldne je imel mačka in »modrih ponedeljkov« je bilo zanj vsak teden vsaj dvoje. Ako ni pil, je bil nesrečen.

Bog mi je priča, da pišem čisto, sveto resnico! A samo zato, da končno zveste tudi drugo plat. Zaradi V. alkoholstva smo trpeli pri gledališču vsi: ulog ni znal nikoli pravočasno vsaj za silo, njegova režija je bila površna in zanikrna, a njegove skušnje

farsa, polna psovok, kričanja in nervoznosti. Enkrat je sredi odra sedeč na režiserskem stolu med skušnjo zaspal. Včasih so mu igralci kar po tihem ušli in ga pustili. Na skušnjo je kot režiser prihajal vedno prepozno, a odhajal še predčasno, brž na pijačo.

Sentimentalna laž je, da je sam stradal, le da je bilo za rodbino dovolj v skledi. Rodbino sta mu podpirala brata, Miha in trgovec Juri, ker je sam malone vse pognal. Često, često sem videl Tonetova sina, ki sta prišla prav za kulise očeta prosit kruha. Ako je imel, je dal, navadno pa ni imel. Potem je kajpada sam moral v gozd k tičkom — zračit svojo glavo in svoj želodec.

V Trstu je bil menda tri leta, a tam je živel prav tako in se končno finančno onemogočil. Vzel sem ga nazaj, a zaljubil se je v ločenko, posedal pri nji vse dneve in noči ter potratil ob strastni ženski svoj zadnji mozeg. A celo denarja ji je dajal, ki ga je zase spumpal! Ta strast mu je zadala smrtni udarec... —

Zadnja leta je bil ves zmeden. Vse je pozabil, vse izgubiljal. Na magistratu sem mu izročil šop spisanih ulog, da jih razdeli. Čez poldrugo uro se je prepaden vrnil, ker je vse uloge nekeje pozabil. Našel jih ni nikoli več!

Enkrat sem mu odprl gledališko knjižnico — bilo je poleti, o počitnicah. »Tu je kup iger, ki jih je treba izbrati za bodoči repertoar. Vzemi, čitaj in izberi zase nekaj iger, v katerih boš režiral in igral!« sem mu dejal.

Nabasal si je oba žepa knjig... vrnil mi ni nobene več in izbral si ni ničesar! — Nešetokrat sem ga opozoril na feljtone in kritike gledal. predstav na dunajskih odrih. »Čitaj! Morda je kaj zate!« — A čital ni in ni našel ničesar.

Ko se je bližal neki njegov jubilej — 20- ali 25-letnica — sem mu dejal, naj si sam izbere igro in ulogo. Kolebal je par tednov, a končno si je izbral »Pri belem konjičku« — bedasto staro burko. Itd., itd.

Tako bi Vam lahko iz svojih spominov napisal še celo knjigo prav neprijetnih »spominov« na ubožca Verovška.

Dovolj je! Nučič je bil njegov učenec, a moral sem poveriti vodstvo nad Dramo njemu, ker sicer bi ne mogli z repertoarjem nikamor. Verovšek je bil ljuto ljubosumen na vsakogar, celo na Moleka, zlasti pa na Nučiča in Bohuslava. Ti so bili trezni in ambiciozni ter so uloge znali. Kolikokrat sem mu rekel: »Dà, Tone: ako bi se jaz uloge naučil, Ti bi jo pa igral: to bi bilo nekaj!« A pomagalo ni nič, ne prošnja, ne svaritev, ne graja. Vedno so bili vsega drugi krivi, on pa je bil nedolžen!

Bolan, vedno v dolgovih, zmeden od strasti in mačkov je bil bednik jezen na ves svet. Pajdašil se je s Štefjetom in raznimi klerik. pijanci, tožaril vse dr. Susteršiču itd. —

Kot igralca sta mu bila vzornika Lier (stari) in Tyrolt, oba umetnika v kmetiških resnih in komičnih značajih. Ko smo ga poslali v Prago popolnjevati se v igri in režiji, je zahajal le v predmestna gledališča in se bratil le z igralci malih gledališč. V Narodni divadlo sem ga vlekel šele jaz! O dr. Tyroltu, ki še živi, je posebno rad govoril. A enkrat sem ga krcnil: »Toda dr. Tyrolt je zapisal: predvsem je treba ulogo znati do pike, se je naučiti — potem šele je mogoče umetniško ustvarjati!«

Verovšek je bil neobrušen demant do smrti; edini umetnik je bil Borštnik.

Tako. Več let Vam nisem pisal. To pot sem zamude nadomestil. Še enkrat prosim: ne zamerite mi odkritosrčnosti! Odgovoril bi Vam javno, a ne najdem oblike, v kateri bi se povedana resnica ne čitala kot nepietetnost.

Iskreno Vas pozdravlja vedno vdani Vaš

Govekar

V Lj. 5. 11. 24.

*Verovšek kot
Blaž Mozol*

Gotovo, Meškov spominski članek, napisan v prvotni (le neznatno drugačni) varianti kot nekrolog, je v nekaterih pogledih naiven, ožarjen s pisateljevo svetlo vero v človeka in pisan brez kritične ostrine. To pa prav gotovo tudi ni bil pisateljev namen; sam je povedal, da je Verovška premalo poznal, posebej še z odra; hotel je

začrtati njegovo toplo človeško podobo, kakršna je živela v zavesti gledaliških obiskovalcev, ki jim je bilo prav malo mar, koliko »modrih ponedeljkov« so našteli igralcu v gledališki pisarni in koliko noči je preživel pri »strastni ženski«. Res je, Govekarjevo izhodišče je moglo biti tudi drugačno in ne bilo bi prav, ko bi ga ne upoštevali. Kdor le malo pozna delo v gledališču, kateremkoli in kadarkoli, bo rad verjel, da je imel Govekar-ravnatelj marsikatero bridko uro z Verovškom-igralcem, da je ta res kdaj zmedel šefove načrte in zmotil poslovni red, da nemara tudi vseh svojih najbolj intimnih zablod ni znal tako skrbno prikriti, kakor so to storili uglajeni meščani krog njega. Vendar, že samo Govekarjevo naštevanje, kako je igralec »enkrat« na skušnji zaspal, kako mu »enkrat« ni vrnil knjig ali celo nekje pozabil vlogo in tako naprej kaže, da tako usodni vsi ti prekrški niso bili, predvsem pa: tudi za Govekarja samega vse to ni bilo bistveno. Njegov gnev je izzval očitek, ki ni bil nov in so ga še posebej glasno ponavljale domala vse osmrtnice, med njimi tudi Meškova, zdaj, po osmih letih, ponatisnjena v knjigi: *Kdo je kriv, da Verovšek ni mogel ,prosto razmahniti duha peroti?*

V tem je jedro, h kateremu se bo treba še povrniti. Prej pa si oglejmo še nekatere druge Govekarjeve trditve, ki terjajo pojasnilo, pa tudi ugovor.

Govekar pravi, da je Verovška prvi stalno angažiral in mu dal »najvišjo gažo«. Pojem »stalnega angažmaja« je tisti čas teže opredeljiv, vemo pa, da je bil Verovšek član Deželnega gledališča že od leta 1887, ko mu je bilo enaindvajset, Govekarju pa komaj petnajst let. Iz leta 1895, ko Govekarja tudi še ni bilo pri gledališču, Verovšek pa je med drugim že igral npr. Othella v prvi slovenski uprizoritvi Shakespeara, se je ohranila pogodba, ki še določeneje priča o Verovškovem »stalnem angažmanu«, priča pa tudi o njegovih prejemkih, ki se niso bistveno spremenili v naslednjih letih, ko je že vsaj soodločal tudi Govekar. Naš prvi Othello je prejemal »za vestno izpolnjevanje prevzetih dolžnosti« mesečno plačo štirideset goldinarjev in še igralni honorar dva goldinarja za vsak nastop; ob istem času je prejemal npr. Danilo petdeset goldinarjev, Avgusta Danilova petinpetdeset, Čeh Rudolf Inemann pa celo sto, igralno nagrado po tri goldinarje in še običajno benefico (tj. polovico čistega dohodka njemu namenjene predstave). Res je, da je Govekar po Verovškovi vrnitvi iz Trsta, torej že v zadnjih letih igralčevega življenja, izenačil njegove prejemke (2700 gold. letno) s prejemki Avguste Danilove, medtem ko je prejemal npr. Nučič 3000 ali Danilo 2100, tuji tenorist pa še vedno 4000 in primadona 4200 gold.

Prav tako zanimivo, četudi ne odločilno, je vprašanje Verovškove politične usmerjenosti. Navsezadnje bi ne bilo važno, ali je pripadal naš igralec sploh kaki politični stranki in katera ga je štela za svojega, ko bi ga ne ožigosal Govekar ob koncu svojega pisma dobesedno kot ovaduha in zaupnika klerikalnega prvaka dr. Šusteršiča. V tej zvezi pa je nadvse zanimivo pričevanje Ivana Regenta v njegovi knjigi *Spomini*. Etbín Kristan, pripoveduje Regent, prvi in dolga leta edini izobraženec v Jugoslovanski socialnodemokratski stranki v Avstriji, je skušal pridobiti za socialistično stvar tudi izobražence, vendar »pridobil je le nekoliko simpatizerjev, v socialnodemokratski stranki pa je stopil poleg že stare četverke socialistov (dr. Dermota, dr. Ferfolja, dr. Lončar, A. Prepeluh in leta 1908 še dr. Tuma) in starega znanca Ivana Cankarja samo Anton Verovšek, član ljubljanske Drame.«

V zvezi z Verovškovim repertoarjem pa je vreden posebne opombe Govekarjev vzklik, vstavljen na osmi strani pisma: »Kaj je igral v Trstu!« Res, tudi Krjavlja je igral; nikoli se ni ogibal te vrste vlog, v obup pa ga je gnala repertoarna in zasedbena politika, ki mu je dodeljevala vrsto let skoraj izključno take vloge. Veliko po-

gosteje pa je upodabljal v Trstu svoje priljubljene očetovske podobe, predvsem resne, še posebej pa je poskrbel za že omenjeno edino tržaško uprizoritev Cankarja v tistem času in si pridržal v njej vlogo Kantorja, ki mu je v Ljubljani ni bilo mogoče igrati.

S tem pa smo že pri našem osrednjem vprašanju, prav pri tistem, ki je sprožilo plaz tudi vseh drugih nečednih očitkov. Govekar ni zapisal samo, da je igral Verovšek pod njegovim vodstvom, kar je želel, da si je sam izbral te vloge, da so ga šele Krjavlji »storili popularnim in naravnost slovitim«, temveč si je dovolil tudi trditev, da je bil diletant pred njimi (ko je igral npr. Othella) in za njimi (ko je upodabljal npr. Sodnika zalamejskega in druge resne vloge v času, ko je Govekar svoje »narodne igre« zabranil). Celó to je dodal, da je postal umetnik (in to v narekovaju) šele »po smrti, ko je začel pesniti Milan Skrbinšek. A to so bile fantazije mladega začetnika«.

Ko je napisal Skrbinšek svojo »fantazijo« — ta izredno lepi nekrolog v reviji »Slovan«, kajpada ni mogel biti brez posrednih očitkov Govekarju — je bil naš »začetnik« v tridesetem letu svoje dobe in je imel že lep kos dela za seboj. Njegovo sodbo o Verovšku si bo treba ogledati поблиže, vendar: Skrbinšek ni bil prvi, ki je odpiral problem Verovškove porabe in zlorabe. Pričevanja o tem segajo precej daleč nazaj, v čas, ko bi bilo mogoče vprašanje še razumno urediti in krivice uravnati. Vsaj dva glasova, ki sta terjala to, je treba poznati iz časa pred Skrbinškovim člankom.

Takrat, ko je *Fran Kobal* ob nastopu novega intendanta Friderika Juvančiča in že neposredno pred tem (1906) javno terjal, naj bi Cankarju odprli pot na ljubljanski oder, ki mu jo je zastavil prav Govekar, je zapisal njegovemu nasledniku tudi tele besede v pismu 23. novembra 1906 (Pisma Ivana Cankarja III, 19):

Če smem govoriti svobodno, bi želel, da poskrbite za g. Verovška kaj večjih karakternih vlog. Resnih, mislim. Škoda tega istinitega talenta, če bi moral izcveteti na tistih nižavah, na katere ga je Govekar namenoma pobil s svojimi ljudskimi igrami. Namenoma, ker v svoj prid. Sodim, da ste Verovška dovolj spoznali, da mi bodele verjeli, če trdim, da bi se dalo iz Verovška narediti vse kaj večjega nego je sedaj — neprestano komična figura, ljubljenec občinstva — ker je občinstvu Hanswurst. Na ta način bi se Verovška za stalno pridobilo slov. odru in ne bi se bilo bati, da jo potegne proč, kakor jih je radi sličnih chikan odšlo že toliko domačinov.

Zelo dragoceno je ob tem pričevanje Otona Župančiča, ohranjeno v njegovi zapuščini (opozorilo dr. Jože Mahniča). Govori nam o poslednjem Verovškovem obdobju, ko je Župančič (1912) prvikrat prevzel dramaturške posle v gledališču:

Ko sem bil prvikrat pritegnjen k delu pri slovenskem gledališču, sem imel celih osem dni premišljevatí, kako bomo sezono začeli. Toliko dni je bilo namreč še do skušenj. Verovšek je z zaskrbljenim obrazom lazil okoli mene in izpraševal tiho z očmi, kako mislim. Šla sva po Zvezdi, proti nama je pribosopetil paglavček, in ko je zagledal ogromno podobo Verovškovo, se mu je kar samo utrgalo: »Gospod Verovšek, ali ga boste letos tudi tako srali v teatru?« Verovšek je zatopotal proti njemu z nogami, a precej dobrovoljno: »Ali boš šel, krotja!« — Videla sva, oba, kako je zares popularen, a tudi, kakšna je bila tiste čase v glavnem njegova zaposlitev na odru. Meni so švigale misli po glavi. Njemu tudi, to sem vedel. A oba sva molčala. Posedela sva pri Čadu, in molčala. Pomaknila sva se na Rožnik, trkala in pila in molčala. Samo tu pa tam sva se ujela z očmi.

Izpovedal pa se je mnogokrat tudi Verovšek sam; večidel so tisti, ki jim je zaupal svojo bol, pisali o tem šele po igralčevi smrti. Značilen glas, objavljen še v času njegovega življenja, pa je v že navedenem *Obisku Izidorja Cankarja*. Verovšek

resnik in koničnik zavrnjalo. Ko smo ga pročeli
 v Pragi popeljevali se v igri in razjiti, je juba
 gal le v frotmesta gledališča in se bratilo
 z igralci malih gledališč. V karolci divan
 sem ga vlekel sile jaz! ^{Antyroltu} li se živi,
 je prebrav rad govnil. V enkrat sam ga bre.
 nil: "Toda Antyroltu je napisal: frotsem ja
 breba ulogu žusti do fi ke se je unuči ti —
 potem sile je usojie unuči ti do ustvarjati!"

Kerovik je bil neobrušan samant v suti,
 edini unuči ti je bil Borošič.

Tako vsi let kam nisam jimb. To pot
 sam zavrnite nadomestil. Se enkrat prorus!
 ne zamerite mi v kutosre avoti! Njgovnil
 hi kam jamo a ne najsem oblike v k. teni
 bi se prorusana resnica ne šitaba
 kot nepietetnost.

Zdravo Vas pozdravlja
 vašo vdan: Kai

V G. 5/11. 29.

[Handwritten signature]

Konec Govekarjevega pisma Mešku (original v Pokrajinskem arhivu v Mariboru)

je tam preprosto razložil, kako so prav njegovi kmetški tipi v tujih ljudskih igrah dali pobudo Govekarju, da je začel pisati

narodne igre — dramatične produkte, ki so bili najbolj v korist blagajni in pisatelju samemu, manj našemu občinstvu in slovstvu, najmanj pa meni, ki sem igral glavne junake. Pri teh igrah so se mi namreč ljudje navadili smejati in tako sem moral nekaj časa igrati same pajace, izmed katerih omenim zlasti 'Krasno Lido', v kateri sem nastopal kot baletka. Dasi sem zaradi teh figur postal popularen — pa po krivici, ker bi bil ta košček priznanja boljše zaslužil za druge vloge — sem tudi sam izprevidel, da je bila doba narodnih iger moji umetnosti le v škodo. Zato so se mi te vloge uprle, kakor so se uprle tudi drugim. Medtem so namreč 'Rokovnjači' razbojnically po vseh slovenskih deželah, krjavljevalo in krpanajsalo se je v zadnji goriški vasi, dokler se ni pri občinstvu in kritiki pojavil odpor, ki je z narodnimi igrami nepričakovano hitro pometel.

Tako je povedal in Izidor Cankar je njegovo izpoved še tisto leto (1911) posredoval javnosti, pozneje pa sprejel v svojo knjigo (1920).

»Pesnitev« *Milana Skrbinška*, o kateri govori Govekarjevo pismo, je v svojem jedru prav tako zelo stvarna in ne poetičnost, temveč ravno ta konkretnost je zbudila Govekarjev gnev. Takole je zapisal v nekrologu, ki ga je objavil »Slovan« (1915, 92):

Verovšek je bil najpopularnejši slovenski igralec — a bil je pri vsej svoji slavi nesrečen! Bil je, smelo trdim, največji talent prve generacije slovenskega igralstva, a srečen ni bil v svoji umetniški duši!

Trenotno, da! Takrat, ko si stal na odru kot zmagovalec nad občinstvom, ki ga je Tvoj solnčni humor pripravil do presrčnega smehljaja ali do gromovitega homerskega smeha, ko si premagal ono stoglavo hidro tam v režeci temini s svojo pretresljivo igro tako zelo, da je pretakala ob bolesti Tvojega trpečega junaka celo solze, takrat si pozabil na svoje hrepenenje — bil si srečen; a ne radi te svoje zmage, temveč v oni omami umetniškega ustvarjanja, ko igralec pozabi na vse, kar je okoli njega, ko ni zanj ne šminke, ne kulis in ne občinstva.

Stopil si za kulise — Krjavelj — in tik pred vrati Te je čakalo hrepenenje, in Tvoja duša je zasanjala daleč tja v oni svet poezije, kjer toži sredi viharne pustinje nesrečni kralj Lear, kjer laže sam sebi bankerotni John Gabriel Borkman ali pa poka z bičem voznik Henschel...

Ne pozabim onih noči, ko sva se sprehajala ob Ljubljani cele ure, in si mi govoril o svojem hrepenenju, ki Ti je bilo pozneje le deloma izpolnjeno, niti ne utešeno. Spominjal si se onih časov, ko si še igral Karla Moora, Otela itd. in tožil si mi, kako moraš upravljati svoje talente ob različnih »bajacih«, kakor si se izrazil, ko se Ti hoče vendar velikih nalog, in Ti tišči srce grozen strah, ko čas tako neizprosno beži mimo Tebe, ki moraš s svojim razvitkom mirno stati tam, kjer si stal že pred leti.

In koliko prilike bi bil imel pri vsej mizeriji našega gledališkega vprašanja, se igrati, se razvijati kot igralec v oni smeri, kamor Te je gnalo srce. Saj so šli preko slovenskega odra konzul Bernik, Tolstojev Fedja, Maeterlinckov slepi starček idr.; a ne v Tvoji osebi.

Redki so bili večeri, ob katerih smo gledali Verovška v veliki, težki vlogi, a kadar se je to zgodilo, smo se pod vtiskom njegove zmagovite umetnosti zavedali, da imamo pred sabo velikega umetnika. Spomnimo se le Kuzofkina v Turgenjevem Tujem kruhu, voznika Henschla, Grutza v Zemlji itd.

In dasi je bil vsakokrat nesrečen, kadar mu je bila izročena kakšna vloga à la Krjavelj, ker je čutil, da je to le neka kompenzacija za one vloge, po katerih je prav za prav hrepenel, a jih je skoraj izključno igral le drug igralec, se je je vendar oprijel z ono vneto in resnostjo poštenega igralca, ki pozabi takrat, ko je treba stopiti na oder, na vse intrige, na vso žalost in vso krivico, po kateri je prisiljen igrati kakšno vlogo.

Med pričevanji iz novejše dobe ni nič manj značilna izjava Ferda Kozaka v razgovoru z Jankom Travnom ob novi uprizoritvi Profesorja Klepca (Gled. list lj. Drame 1950—51, 256). Na vprašanje, kateri takratni igralci najbolj žive v njegovem spominu, je Ferdo Kozak takole povedal:

Nedvomno je ostale igralce prekašal Anton Verovšek, po svoji osebnosti kakor tudi po svoji igralski sposobnosti. Z Verovškom sem se večkrat sestajal, pogovarjala sva se na sprehodih, še več pa po raznih takrat priljubljenih lokalih. Kljub svoji orjaški postavi je bil Verovšek otrok, otroško dober in dojemljiv. Morda je prav zato toliko trpel ob takratni Govekarjevi repertoarni politiki, ki ga je silila k igranju v Govekarjevih dramizacijah včasih prav za Verovškovo osebo napisanih tipov Krjavlja, Martina Krpana in drugih. Verovšek pa je bil samonikel igralec, zato ga je tem bolj morilo, da svojih igralskih sposobnosti ni mogel dovolj razviti v vlogah, ki jih je željno pričakoval. To je nekajkrat tudi dokazal, na primer v vlogi voznika Henschla, ki se mi je zapisala neizbrisno v spomin kot kvalitetna igralska ustvaritev in dokaz Verovškovih igralskih zmožnosti. Prav zato je Verovšek na najinih sestankih razdraženo udrihal po govekarjevščini, kakor je imenoval skup tedanjih perečih slovenskih gledaliških problemov. Nепrestano je tarnal zaradi neljubih mu vlog, ki so ga sicer priljubile pri širokem, nezahtevnem gledališkem občinstvu tedanje Ljubljane, pa so ga hkrati dušile v njegovem pristnem umetniškem prizadevanju. Kakor je vedno branil, če je bil izzvan, umetniško poslanstvo igralca dosledno, srborito in vztrajno v malomeščanskem okolju takratne Ljubljane, je večkrat jokal kot otrok, kadar je načel vprašanje svojih tipičnih, prenekaterikrat že komedijantskih vlog. Že takrat je splošna sodba sodila Verovška kot igralca velikih kvalitet, ki mu pa ni bilo dano, da bi se razvil, kakor je želel in kakor je svojo igralsko sposobnost stopnjeval v svojem igralskem razvoju.

Da bo podoba do kraja nepristranska, je treba ob koncu še enkrat podčrtati: Verovšek ni zviška zavračal sodelovanja pri tako imenovanih »narodnih igratih«, upiral se je samo Govekarjevemu že skorajda ustaljenemu pravilu, da so namenjene le te vloge njemu, medtem ko so še v sicer redkih primerih, ko so prihajala na ljubljanski oder resnejša dela, njegove želje uresničevali drugi, predvsem tuji igralci. Prav dobro je vedel, da je imela takratna Ljubljana pravih gledaliških obiskovalcev komaj za premiero in da je bilo potrebno široko publiko privabljati tudi s koncesijami: »Občinstvo je bilo tedaj naše predmestje; kadar sem stopil na oder, so se mi v avditoriju kar zableščale zlate verižice in broše naših mesarskih mam; v parterju so sedele Šiškarice v pečah, obrtniki, gostilničarji in gostilničarke, ki so posebno rade hodile jokati k „Mlinarju in njegovi hčeri.“« Te besede, četudi namenjene prvim Verovškovim nastopom, so v veliki meri veljale tudi še za kasnejša leta v novi (današnji operni) hiši in Govekarjeva prizadevanja so taka »narodna slavja« v gledališču le še pospeševala. Gotovo je tudi, da so »uspehi« v teh igratih, pa čeprav je šlo bolj za hvaležno pritrjevanje nezahtevnih nasmejanih obrazov kakor za umetniško priznanje, igralcu vendarle tudi dobro deli: ljudje niso več hodili v teater poslušat Govekarja, temveč — Verovška, kot je zapisal Cankar v oceni Trdinovih spisov. V tej zvezi je zelo zna-

čilno pismo, ki ga je poslal na smrt bolni igralec svojemu mlademu prijatelju Milanu Skrbinšku z zdravljenja v Zeleniki na Jadranu. Takrat so začeli, v zadnji predvojni sezoni, znova uprizarjati te dramatizacije in Verovška je zanimalo: »Kakšen veter pa je zapihal, da igrate Govekarjeve igre? Med nama ni bilo nikdar dvoma, da ne vlečejo.« Gotovo, vleklo so in Verovšek v tem pismu ne prikriva želje, da bi znova zaigral tudi Krjavljaja. Vendar, brž je pripisal: »Gospod Skrbinšek, razumeli me pa boste, da bi sedaj prvič rad nastopil v kaki novi ulogi!« (23. februarja 1914, pismo v SGM.)

Ost Govekarjevega pisma, ki ga je pisala brezobzirna roka in narekovalo sovrastvo do slehernega, ki bi hotel ugovarjati njegovi samovolji in zaverovanosti v samega sebe, je danes obrnjena nazaj: kdorkoli ga bo z razumnim preudarkom prebral, bo videl v kaj klavirni luči pisca, malokdo pa bo zaradi drobnih prekrškov in slabo prikritih grehov spremenil svojo sodbo o Antonu Verovšku.

Našo objavo Govekarjevega pisma in opomb, ki smo jih zapisali na rob, pa je vodila predvsem želja, da bi na novo osvetlili vprašanje, kje je vzrok in kje krivda, da Verovšku ni bilo dano ustvarjati v slovenskem gledališču tako, kakor si je želel in kakor je bil po sodbi mnogih sodobnikov poklican. Kajti prav gotovo je zdaj že tisti čas, o katerem je zapisal Cankar v svoji osmrtnici slovenskemu igralcu, ko bomo lahko »z jasnimi in mirnimi očesom pogledali nazaj« in — »takrat, Verovšek, bodo tudi tvojemu spominu potrskavali zvonovi«.

»La vérité pure et simple« sur Verovšek par Govekar

Dans son livre intitulé »Feuilles« l'écrivain Ksaver Meško a réédité la nécrologie consacrée à l'acteur Verovšek, publiée pour la première fois dans la revue Mentor (1915). Les belles paroles prononcées sur le feu acteur et quelques reproches exprimés au sujet de sa place dans le théâtre de son temps ont mis en colère le directeur du théâtre slovène de cette époque, Fran Govekar. Il envoya à l'auteur du livre une lettre pleine d'animosité dans laquelle il justifie l'attribution à cet acteur de rôles dans les farses et pièces populaires, en disant que c'était le désir même de Verovšek. En même temps il fait toute une série de reproches dégoûtants touchant à la vie privée de l'acteur, à sa discipline de travail et à ses qualités artistiques. La partie de la lettre qui parle de Verovšek est publiée pour la première fois en entier. Nous avons ajouté une série d'opinions des contemporains de Verovšek qui jettent de la lumière sur le portrait artistique et humain de l'acteur, sous un angle opposé à celui de Govekar. Le but de notre publication et de notre commentaire était de miner l'affirmation fondamentale de Govekar et de prouver que Verovšek jouait des rôles comiques et légers faute de circonstances favorables, qu'il aspirait et voyait sa mission dans des rôles plus sérieux qui ne lui étaient donnés que très rarement.